УДК 122/129:82–145 ХАЙЯМ *М. В. ДЯЧЕНКО*

ФІЛОСОФСЬКО-ПОЕТИЧНА КАРТИНА СВІТУ ОМАРА ХАЙЯМА (стаття друга)

Розглядається філософська проблематика в поетичній творчості Омара Хайяма, акцентується увага на таких питаннях, як людина і її доля, Бог і людина, плинність буття, смисл життя, життя і смерть, мудрість і світ.

Ключові слова: *Бог, людина, доля, життя, смерть, смисл життя, розум, душа, вино, мудрість, мудрець.*

Рассматривается философская проблематика в поэтическом творчестве Омара Хайяма, акцентируется внимание на таких вопросах, как человек и его судьба, Бог и человек, текучесть бытия, смысл жизни, жизнь и смерть, мудрец и мир.

Ключевые слова: *Бог, человек, судьба, жизнь, смерть, смысл жизни, разум, душа, вино, мудрость, мудрец.*

The article deals with the philosophical subject matter in Omar Khayyám's poetic creative work, it is specificated such issues as a human being and his fate, God and a human being, instability of objective reality, the meaning of life, life and death, a man of wisdom and the world.

Key Words: *God, human being, fate, life, death, meaning of life, mind, soul, wine, wisdom, man of wisdom.*

Откуда мы пришли? Куда свой путь вершим?
В чем нашей жизни смысл? Он нам непостижим.
Как много чистых душ под колесом лазурным
Сгорает в пепел, в прах, а где, скажите, дым?
Омар Хайям

У чому полягає смисл нашого життя? — це питання постійно непокоїло Омара Хайяма і багатьох інших учителів людства. Осмислення (знаходження смисла) життя людини можливе, якщо розглядати його в контексті ідеї розвитку. Три часові стани формують структуру вічності: минуле, теперішнє і майбутнє. Згідно з Г. Гегелем, самосвідомість — це результат «зняття» «Я» і «не-Я», синтез суб'єктивної і об'єктивної реальностей. Самосвідомість, таким чином, виявляє себе у світі й одночасно відображає цей світ. Рефлексія — атрибут, невід'ємна суттєва властивість самосвідомості. Вчений, філософ, поет — усі вони — рефлексуючі суб'єкти. Найважливішим моментом філософської і, значною мірою, поетичної рефлексій є виявлення смислу всього існуючого. Звертаючись до ідей І. Фіхте, зазначимо, що для філософа і поета важливими є три аспекти знаходження смислу: смисл існування «Я», смисл існування «не-Я» і смисл існування «абсолютного Я». Отже, питання полягає в знаходженні смислів існування людини, світу і людської діяльності в її теоретичній і практичній формах, тобто смислу культури.

Усі означені вище аспекти осмислення буття були предметом уваги Хайяма. Причиною замішання розуму, душевного неспокою для нього є запитання: «Хто ми?» «Звідки ми прийшли?» «Куди ми йдемо?» Всі три запитання — загадки для людини. Саме вони непокоють поета:

Приход наш и уход загадочны, — их цели
Все мудрецы земли осмыслить не сумели.
Где круга этого начало, где конец.
Откуда мы пришли, куда уйдем отселе?
[1, с. 21]

Дійсно, прожила людина відведене їй невідомо ким і невідомо для чого життя, передала естафету життя наступному поколінню, останні, в свою чергу, продовжують її, але навіщо, для чого вся ця складна біосоціальна діяльність? Невизначеність перспектив і мети життєвого «марафону» — ось що гнітить свідомість Хайяма:

Пускай ты прожил жизнь без тяжких мук, — что дальше?
Пускай твой жизненный замкнулся круг, — что дальше?
Пускай, блаженствуя, ты проживешь сто лет
И сотню лет еще, — скажи, мой друг, что дальше?
[1, с. 21]

Багато запитань самому собі й усім нам ставить поет. Що змінює (або не змінює) наше перебування в цьому світі? Людина — це випадковість у трансформаціях космічної речовини чи цілеспрямовано створений «проект»? Світ зі мною чи світ без мене — є в цьому якась різниця?

Я в этот мир пришел, — богаче стал ли он?
Уйду — великий ли потерпит он урон?
О, если б кто-нибудь мне объяснил, зачем я,
Из праха вызванный, вновь стать им обречен?
[1, с. 57]

Думки поета такі: світ без мене залишиться такою ж загадкою для нових поколінь, люди так само шукатимуть смисл свого життя в цьому світі: вони будуть мучитися і страждати, плакати і сміятися, назавжди покидати його, так і не зрозумівши, для чого він існує і для чого існує в ньому людина.

Когда я молод был, все тайны бытия,
Казалось я раскрыл. Ах, ошибался я!
Мне разум говорит: «Ты ничего не понял.
Бесплодной и пустой прошла вся жизнь твоя».
[1, с. 85]

Людина приходить із небуття і повертається в нього, її буття — лише коротка мить між двома безоднями вічності.

Что миру до тебя? Ты перед ним ничто:
Существование твое лишь дым, ничто.
Две бездны с двух сторон небытием зияют,
И между ними ты, подобно им, — ничто.
[1, с. 58]

Єдине, що не викликає сумнівів і підтверджується всім досвідом людини, — це тимчасовість її перебування у світі.

Хоть сотню проживи, хоть десять сотен лет,
Придется все-таки покинуть этот свет.
Будь падишахом ты иль нищим на базаре, –
Цена тебе одна: для смерти санов нет.

[1, с. 21]

І цю перспективу особистого життя, як і життя всіх людей, слід мужньо сприймати розумом, емоції тут не допоможуть. І що таке смерть у порівнянні з життям? Поет звертає увагу на змістовність життя людини, наповнення «справами» і подіями — переважно стражданнями і бідами, клопотами і суєтою. «Не смерть страшна. Страшне буває життя...», — зауважує Хайям. Ось один із багатьох віршів, в якому з позиції «холодного» розуму закарбовано його розмисли на цю тему:

Разумно ль смерти мне страшиться? Только раз
Я ей взгляну в лицо, когда придет мой час.
И стоит ли жалеть, что я — кровавой слизи,
Костей и жил мешок — исчезну вдруг из глаз?

[1, с. 15]

У зв'язку з фактом смерті людини виникають запитання: чи вічне людське життя, чи покидає вона цей світ назавжди, а може все-таки існує в тій або іншій формі його відродження? Відповідь поета є такою: ніхто ще не повернувся з «того» світу, щоби розповісти про життя після смерті. Відтак, «звідти» немає повернення і реальною перспективою є відхід у небуття назавжди.

Наполнить камешками океан
Хотят святоши. Безнадежный план!
Пугают адом, соблазняют раем...
А где гонцы из этих дальних стран?
Не правда ль, странно? — сколько до сих пор
Ушло людей в неведомый простор.
И ни один оттуда не вернулся.
Все б рассказал — и кончен был бы спор!

[3, с. 59]

Єдине, що не викликає сумнівів з огляду на перспективи людського життя — це перехід у світ Пітьми. В деяких священних книгах уточнюється структура цього світу — роздвоєння його на ад і рай. Одних людей священики лякають адом, іншим провіщають рай. Але які існують докази існування цих двох потойбічних світів? Ось точка зору Хайяма стосовно цього питання:

Никто не лицезрел ни рая, ни гиенны;
Вернулся ль кто-нибудь оттуда в мир наш тленный?
Но эти призраки бесплотные — для нас
И страхов и надежд источник неизменный.

[1, с. 61]

Бесплотні примари — ось що таке ад і рай. Вони — земні конструкти суспільної свідомості — створені людською уявою для морального контролю за поведінкою особистості. Не в потойбічному житті, а в людській душі знаходяться ад і рай — такий висновок поета:

Я душу посылал в незримый Край:
«Лети, душа, и что нас ждет, узнай!»
И мне она, вернувшись, принесла
Такой ответ: «Во мне и ад, и рай»
Рай — воплощенных грез виденье, ад –
Тень от души, расплавленный стократ;
И эта тень — на Тьме, откуда мы
Вчера пришли, куда идем назад.
[2, с. 304]

Досвід минулих поколінь і власний досвід поета свідчать, що смислу людського життя не варто шукати тому, що його вочевидь не існує, а якщо він, можливо, і є, простому смертному його не осягнути. Як же жити людині в ситуації незнаходження смислу життя, які орієнтири вибирати? Відповіді на ці запитання містяться в багатьох рубаї Хайяма, їх основний зміст можна узагальнити в певних життєвих настановах. Минулий і майбутній часи — не наші, вважає він, єдине, що нам належить — це теперішнє. Тому слід жити у відведеному тобі Богом і долею часі — у теперішньому. Жити, не покладаючись на минуле, і не створювати ілюзій стосовно майбутнього. «День завтрашний — увы! — сокрыт от наших глаз! Спеши использовать летящий в бездну час», — пише поет [1, с. 13]. І це — стратегічне життєве кредо Хайяма:

Мы больше в этот мир не попадем.
Вовек не встретимся с друзьями за столом.
Лови же каждое летящее мгновенье, –
Его не подстеречь уж никогда потом.
[1, с. 15]

Поет закликає насолоджуватися життям, але «спектр» рекомендованих ним «насолод» вельми обмежений і значною мірою подібний до принципу розумного аскетизму.

О, если б каждый день иметь краюху хлеба,
Над головою кров и скромный угол, где бы
Ничьим владыкой, ничьим рабом не быть!
Тогда благословлять за счастье можно б небо.
[1, с. 50]

Для поета, котрий пріоритетними вважає духовні цінності, не так уже і багато потрібно для життя: вірші, кусок хліба, жбан вина і кохання жінки:

О, если б, захватив с собой стихов диван
Да в кувшине вина и сунув хлеб в карман,

Мне провести с тобой денек среди развалин, –
Мне позавидовать бы мог любой султан.
[1, с. 10]

«Живи радісно!» — закликає поет.

Мне свят веселый смех иль пьяная истома,
Другая вера мне иль ересь незнакома.
Я спрашивал судьбу: «Кого же любишь ты?»
Она в ответ: «Сердца, где радость вечно дома».
[1, с. 53]

А ось ще одна думка Хайяма, висловлена в дусі вчення Епікура:

Растить в душе побег уныния — преступленье,
Пока не прочтена вся книга наслажденья.
Лови же радости и жадно пей вино:
Жизнь коротка, увы! Летят ее мгновенья.
[1, с. 12]

Але поет не забуває постійно нагадувати про трагізм життя: ми прийшли у цей світ з радістю і надією, а залишаємо його в сльозах і розчарованими.

Мы чистыми пришли, — с клеймом на лбах уходим,
Мы с миром на душе пришли, — в слезах уходим.
Омытую водой очей и кровью жизнь
Пускаем на ветер и снова в прах уходим.
[1, с. 58]

Хайям звертається до життя з проханням пом'якшити свої удари, яких воно вероломно завдає людині:

Будь милосердна, жизнь, мой виночерпий злой!
Мне лжи, бездушия и подлости отстой
Довольно подливать! Поистине, из кубка
Готов я выплеснуть напиток горький твой.
[1, с. 59]

Але життя, згідно зі священними книгами і багато в чому згідно з науковими припущеннями, зобов'язане своїм існуванням Творцеві. Здавалося б, ця обставина повинна сприяти проясненню мети і смислу творіння. І якщо людина створена за образом і подобою Бога, вона має знати про це. Але Творець мовчить, тримає людину в невіданні, таким чином завдаючи їй душевних мук і викликаючи гіркі роздуми.

Нам жизнь навязана; ее водоворот
Ошеломляет нас, но миг один — и вот
Уже пора уйти, не зная цели жизни,
Приход бессмысленный, бессмысленный уход!
[1, с. 72]

Джерело душевного спокою

То вино, что по сути способно принять
Разных видимых форм очертания,

Что способно животным, растением стать,
Изменять даже форм очертания, —
Не исчезнет и будет все то же вино.
Так как вечную сущность имеет оно.

Омар Хайям

Читач, котрий уперше знайомиться з поезією Омара Хайяма, буде здивований і, можливо, навіть шокований численністю тих рубаї, в яких віддається хвала вину, а також деяким аксесуарам вживання цього слабохмільного напою — кубку, чаші, глечику та ін. Доволі часто у віршах поета трапляється і назва приміщення, в якому збираються любителі вина — шинок, а виночерпія (сакі) він репрезентує як свого товариша і приятеля. Якщо дозволено виміряти поезію математикою, як алгеброю гармонію, і звернутися до статистичних даних, можна констатувати, «винній» тематиці в поезії Хайяма відведено приблизно треть всіх його рубаї. Так, у літературних перекладах О. Румера з 252 рубаї темі вина присвячено 90, а в перекладах І. Тхоржевського з 104 рубаї — відповідно близько півсотні. У першого європейського перекладача — Едуарда Фітцжеральда — серед 101 вірша налічуємо 36 рубаї «винної» тематики.

Пуританськи налаштований читач міг би обуритися, взнавши про таку «статистику». Однак любителі істинної поезії, ознайомившись з творчістю Хайяма, навряд чи солідаризуються з цією позицією. Вино, як феномен людської культури, шанується в усі часи багатьма народами — це, звичайно, відомо всім. Питання полягає в тому, якого значення надає йому художник слова і який смисл укладається ним в понятті цього легендарного у віках напою. Епіграфом до цього фрагмента обрано вірш Хайяма в перекладі Т. Лебединського (початок XX ст.), в якому перекладач доносить до читача філософський смисл поняття вина, тобто до розуміння його не як примітивно сприйнятого хмільного зілля, а як певної життєвої субстанції, що наділена властивостями мінливості і духовної наповненості.

Біографічні дані про Хайяма занадто мізерні і немає достовірних відомостей про те, чи дійсно він був постійним відвідувачем шинку. Найімовірніше, «винна» тема — данина поетичній традиції, що притаманна всій східній середньовічній поезії: вино, кохана, рум'яні вуста, сяяння очей, любов, сльози, свіча, місяць, соловей, троянда та ін. — цей поетичний ряд символів знаходимо і в поезії Абу-Сеіда, Саді, Румі, Хафіза.

Існування вина, зауважує Хайям, не суперечить Божому замислу:

Ведь если хмель — питомец божьих рос,
Мы поносить не смеем пьяных лоз.
То дар благой... Так примем же его!
А если злой, то кто его поднес?

[2, с. 302]

***

Пить Аллах не велит не умеющим пить,
С кем попало, без памяти смеющим пить.
Но не мудрым мужам, соблюдающим меру,
Безусловное право имеющим пить.

[2, с. 117]

Бог у вирішенні цього питання покладається на людину, на її розсудливість у ставленні до хмільного напою:

Запрет вина — закон, считающийся с тем,
Кем пьется, и когда , и много ли, и с кем.
Когда соблюдены все эти оговорки,
Пить — признак мудрости, а не порок совсем.

[1, с. 18]

Відомо, що в культурах Сходу виноградна лоза поетизується, наділяється надприродними властивостями. Вона — символ живучості, стійкості в протиборстві з природними стихіями. Її плоди, сік з них — символ самого життя.

Вино, как солнца яркая стрела:
Пронзенная зашевелится мгла,
Обрушен горя снег заледенелый!
И даль в обвалах огненно-светла!

[3, с. 69]

Трапляється у Хайяма й інше розуміння місця і ролі вина в людському житті. Вино — це «рятівне коло» для людини, що перебуває у водоверті життя. Воно — ліки, бальзам, своєрідний духовний анальгетик, що пом'якшує страждання душі й тіла. «Життя втопити у вині» — стратегія існування індивіда аж ніяк не безпричинна. Адже існує безліч факторів — духовних (раціональних й ірраціональних), матеріальних (фізіологічних і суто біологічних), соціальних (сімейно-побутових, суспільно значимих), які «штовхають» людину до вживання цього слабкого наркотичного напою. Безвихідь у вирішенні тих чи інших проблем як у сфері повсякденності, так і за її межами змушує людину вдаватися до «винної терапії». Про це багаторазово і в різних варіантах оповідує поет у своїх рубаї, довершених як за формою викладу думок, так і за змістом. Ось лише деякі з них:

Вопросов полон мир, — кто даст на них ответ?
Брось ими мучиться, пока ты в цвете лет.
Тут, на земле, вином создай эдем, — в небесный
Не то ты попадешь, не то, мой милый, нет.

[1, с. 10]

Вино — це стимул до життя — тяжкої і небезпечної гри, в якій людина як гравець урешті-решт залишається в програші.

Пей! Будет много мук, пока твой век не прожит.
Стечение планет не раз людей встревожит:

Когда умрем, наш прах пойдет на кирпичи,
И кто-нибудь себе из них хоромы сложит.
[1, с. 9]

Біль душі, сердечні муки, сум, смуток, невідворотність смерті — усе це бентежить людину, яка прагне розради. Якщо вона не вірує в існування вищої інстанції, наприклад, Бога, втрачає і саму себе як суспільна істота. Зняти хоча б тимчасово душевне напруження допомагає вино.

Ты сердце бедное мое, Господь, помилуй,
И грудь, которую томит огонь постылый,
И ноги, что всегда несут меня в кабак,
И руку, что сжимать так любит кубок милый.
[1, с. 12]

Звісно, поет розуміє: трагізм життя за допомогою вина не перебороти, що результатом його вживання є лише коротке в часі затьмарення розуму, на мить змінена свідомість.

Скорей вина сюда! Теперь не время сну,
Я славить розами ланит хочу весну.
Но прежде Разуму, докучливому старцу,
Чтоб усыпить его, в лицо вином плесну.
Друзья, бокал — рудник текучего рубина,
А хмель — духовная бокала сердцевина
Вино, что в хрустале горит, — покровом слез
Едва прикрытая кровавая пучина.
[1, с. 13–14]

Інколи життя в поета асоціюється зі «світовою тюрмою», а люди — з її в'язнями. Вино хоча б на деякий час створює ілюзію забуття цієї ситуації.

Как долго пленными нам быть в тюрьме мирской?
Кто сотню лет иль день велит нам жить с тоской?
Так лей вино в бокал, покуда сам не стал ты
Посудой глиняной в гончарной мастерской.
[1, с. 19]

Та вживання вина як засобу відмежування від суворих реалій життя — лише тимчасові ліки, вони не врятовують людину від душевної кризи. І всі ті, хто протягом життя використовував їх, відійшли у вічність, так і не вирішивши всіх своїх проблем.

Все те, кто некогда, шутя, сюда пришли
И обезумели от радостей земли, —
Пригубили вина, потом умолкли сразу
И в лоно вечного забвения легли.
[1, с. 20]

Екзистенційцні проблеми буття людині було важко вирішувати в усі часи. Тому її «втеча від самої себе», від питань, на які, по суті,

немає відповідей, змушує її удаватися до змінення своєї свідомості. Ось як про це говорить поет:

Мы пьем не потому, что тянемся к веселью,
И не разнузданность себе мы ставили целью.
Мы от самих себя хотим на миг уйти
И только потому к хмельному склонны зелью.
[1, с. 41]

Вино — не тільки засіб «душевної терапії», воно допомагає людині перебороти відчай від свого безсилля у вирішенні завдань пізнання світу. Прихована причина гносеологічного значення наявна в поетичних виявленнях поета щодо уславлення цього напою. Можливо, на його думку, за допомогою вина можна вийти з філософсько-гносеологічних глухих кутів. Гносеологічний скепсис іноді набуває певної цинічності.

Твои дары, о жизнь, — уныние и туга:
Хмельная чаша лишь одна нам дорога.
Вино ведь — мира кровь, а мир наш — кровопийца,
Так как же нам не пить кровь кровного врага?
[1, с. 31]

Ні пізнання природи, ні пізнання душі людини — цих двох великих світів — не задовольняють Хайяма. Життя швидко закінчується, «вічні» питання буття не вирішені, наукові істини не досягнуті. Мимоволі виникає думка: а чи не мають рацію ті, хто проголошують начебто тривіальну тезу: «Вся істина — у вині»?

Поток вина — родник душевного покоя,
Врачует сердце он усталое, больное.
Потоп отчаяния тебе грозит? Ищи
Спасение в вине: мы с ним в ковчеге Ноя.
[1, с. 31]

Одже, вино для Хайяма — більше ніж вино: воно — духовний елексір, що додає енергії до життя, пом'якшує удари долі.

Сей жизни караван не мешкает в пути:
Повеселившись чуть, мы прочь должны уйти.
О том, что завтра ждет товарищей, не думай,
Неси вина сюда, — уж рассвело почти.
[1, с. 36]

Даже самые светлые в мире умы
Не смогли разогнать окружающей тьмы.
Рассказали нам несколько сказочек на ночь –
И отправились, мудрые, спать, как и мы.
Омар Хайям

Темі мудрості і мудреця відведене не останнє місце в поетичній палітрі Хайяма. І це не дивно. Адже за родом діяльності він — учений і поет з великим життєвим досвідом — належить до плеяди видатних мислителів Сходу, котрого вже за життя вважали мудрецем. Сам

же Хайям усіляко відхрещувався від цього статусу, про що свідчать окремі його рубаї. Ось, наприклад, один із таких віршів:

Дураки мудрецом называют меня,
Видит Бог: я не тот, кем считают меня.
О себе и о мире я знаю не больше
Тех глупцов, что усердно читают меня.
[2, с. 161]

Але занадто критична і явно занижена самооцінка місця і ролі в духовній культурі східного середньовіччя не може принизити в очах сучасників і наступних поколінь значення його творчості для збагачення світової поетичної наукової і філософської спадщини.

Хайям визначає вельми суворі критерії щодо якостей мудреця. Останній повинен мислити виважено, не вдаватися до крайностей, занадто не перейматися успіхами і перемогами, не впадати у відчай, не засмучуватися з-за бід і поразок.

Каждый молится Богу на собственный лад.
Всем нам хочется в рай и не хочется в ад.
Лишь мудрец, постигающий замысел Божий,
Адских мук не страшится и раю не рад.
[2, с. 138]

На думку поета, ні вчений, ні філософ не повинні зваблюватися своєю вченістю стосовно пізнання світу, який для всіх поколінь залишається і, очевидно, залишатиметься загадкою.

Меня философом враги мои зовут,
Однако, видит Бог, — ошибочен их суд.
Ничтожней много я: ведь мне ничто не ясно,
Не ясно даже то, зачем и кто я тут.
[1, с. 47]

Філософія, мудрість в усі віки мали невисоку ціну, тому, зауважує поет, слід бути готовим до того, що влада і недолугі люди з підозрою і зневагою ставитимуться до людей освічених, мудрих.

С той горсточкой невежд, что нашим миром правят
И выше всех людей себя по званью ставят,
Не ссорься. Ведь того, кто не осел, тотчас
Они крамольником, еретиком ославят.
[1, с. 38]

«На жаль, від мудрості немає в нашому житті користі», — з жалем констатує поет. Люди розумні, зазвичай, бідні, їх знання, досвід і праця мало чого варті. «На чьем столе вино и сладости, и плов? Сырого неуча. Да, рок, — увы — таков!» — зазначає він [1, с. 50].

Те, у кого лежит к познанию душа,
Доят быков. Ах, жизнь для тех лишь хороша,
Кто в платье скудости духовной щеголяет, –
За мудрость не дают в дни наши ни гроша.
[1, с. 38]

Зазвичай, мудрець живе скромно, він не користолюбець, до такого способу життя закликає й інших. Але, на жаль, у багатьох ці життєві принципи викликають лише ненависть і злість.

У занимающих посты больших господ
Нет в жизни радостей от множества забот.
А вот подите же: они полны презренья
Ко всем, чьи души червь стяжанья не грызет.
[1, с. 38]

Недоброчинці ставляться презирливо до мудрого, але як тільки останній стає відомою, знаменитою людиною, змінюють своє ставлення на рабське плазування.

Я знаю этот вид напыщенных ослов:
Пусты, как барабан, а сколько громких слов!
Они — рабы имен. Составь себе лишь имя,
И ползать пред тобой любой из них готов.
[1, с. 50]

Поет рекомендує мудрому утримуватися від спілкування з дурнями, заздрісниками, невігласами.

Чтоб мудро жизнь прожить, знать надобно немало,
Два важных правила запомни для начала:
Ты лучше голодай, чем что попало есть
И лучше будь один, чем вместе с кем попало.
[1, с. 161]

Цілком природно, що для поета доцільніше спілкуватися з мудрою людиною, ніж з дурнем: адже критика від мудреця сприяє переосмисленню усталених ідей, життєвих настанов, вирішенню проблемних питань, стимулюванню креативного мислення.

Общаясь с дураком, не оберешься срама.
Поэтому совет ты выслушай Хайяма:
Яд мудрецом тебе предложенный прими,
Из рук же дурака не принимай бальзама.
[1, с. 37]

Яка ж квінтесенція наукових пошуків і житейських настанов мудреця Хайяма? В цілому її можна охарактеризувати як філософський скептицизм. Він — учений — уособлював наймудрішу людину свого часу, не вдовольнявся здобутими знаннями. Занадто багато питань стосовно природи, суспільного життя, існування людини в світі залишаються невирішеними і наукою, і філософією. Саме ця обставина зумовлювала скептичний гносеологізм Хайяма.

Много лет размышлял я над жизнью земной.
Непонятного нет для меня под луной.
Мне известно, что мне ничего не известно, –
Вот последняя правда, открытая мной.
[2, с. 137]

Для поета цілком очевидним є висновок: чим більше людина пізнає світ, тим ширшим стає коло непізнаного. Він солідаризується зі здоровим скепсисом античних філософів: «Я знаю, що я нічого не знаю», — говорив Сократ і додавав: «А інші й цього не знають». Поет, з одного боку, нарікає на неподатливість світу з точки зору його пізнання людським розумом, а з іншого, — шкодує з приводу обмежених пізнавальних можливостей розуму.

У мира я в плену, — я это вижу ясно:
Своею тягощусь природой всечасно.
Ни тот, ни этот мир постичь я не сумел, –
Пытливый разум свой я напрягал напрасно.
[1, с. 83]

Світ був, є і завжди буде вічною таємницею для мудреців усіх часів — ця думка Хайяма є провідною в його поезії.

Был ли в самом начале у мира исток?
Вот загадка, которую задал нам Бог.
Мудрецы толковали о ней, как хотели, —
Ни один разгадать ее толком не смог.
[2, с. 96]

Усі спроби людського розуму пізнати цей світ упираються в стіну непізнаного, що зведена Творцем. Поет пише:

Ты все пытаешься проникнуть в тайны света,
В загадку бытия... К чему, мой друг, все это?
Ночей и дней часы беспечно проводя,
Ведь все устроено без твоего совета.
[1, с. 43]

Хайям визнає слабкість людського розуму щодо можливості пізнання задумів Бога:

Трудно замыслы Божьи постичь, старина.
Нет у этого неба ни верха, ни дна.
Сядь в укромном углу и довольствуйся малым:
Лишь бы сцена была хоть немного видна!
[2, с. 107]

Філософія вчить, що світ цей влаштовано недосяжною для людського розуму істотою, сутність якої для нас є абсолютно незбагненою. Поет підсумовує: ми знаємо стільки, скільки завгодно Творцеві — не більше, але і не менше. Щоб пізнати світ, створений Богом, і пізнати його самого, треба бути Богом.

Разум мой не силен и не слишком глубок,
Чтобы замыслов Божьих распутать клубок.
Я молюсь и Аллаха понять не пытаюсь —
Сущность Бога способен постичь только Бог.
[2, с. 107]

Чи зможуть релігія і її інститут — церква — подолати гносеологічний скепсис, знайти вихід з гносеологічного лабіринту? Хайям

вельми скептично оцінює можливості релігії і церкви щодо знаходження переконливих відповідей на «вічні» питання буття.

Бушуют в келиях, мечетях и церквах,
Надежда в рай войти и перед адом страх.
Лишь у того в душе, кто понял тайну мира,
Сок этих сорных трав весь высох и зачах.

[1, с. 77]

Серед «вічних» питань є одне, що особливо непокоїть Хайяма — питання життя і смерті.

Я познание сделал своим ремеслом,
Я знаком с высшей правдой и низменным злом.
Все тугие узлы я распутал на свете,
Кроме смерти, завязанной мертвым узлом.

[2, с. 151]

Поет щоразу узагальнює результати пізнавальної діяльності — і своєї, і багатьох інших мислителів, та в його думках відчутні нотки скепсису:

Завел я грядку мудрости в саду.
Ее лелеял, поливал — и жду...
Подходит жатва, а из грядки голос:
«Дождем пришла и ветерком уйду».

[3, с. 37]

Або ще така думка поета, висловлена в контексті скептичної гносеології:

Ученью не один мы посвятили год,
Потом других учить пришел и нам черед.
Какие ж выводы из этой всей науки?
Из праха мы пришли, нас ветер унесет.

[1, с. 86]

І собі особисто, і всім іншим, зокрема тим мудрецям, що відійшли у вічність, поет провіщає таке ж забуття.

Палаток мудрости нашивший без числа.
В горнило мук упав, сгорел Хайям дотла.
Пресеклась жизни нить и пепел за бесценок
Надежда, старая торговка, продала.

[1, с. 88]

Однак сучасний читач і шанувальник творчості Хайяма навряд чи погодиться зі скептичною самооцінкою своєї поетичної, наукової і філософської спадщини. Час, як відомо, усе й усіх розставляє на свої місця. В одному з віршів поет писав:

Я спрашиваю: «Чем я обладал?
Что впереди?..» Метался, бушевал...
А станешь прахом и промолвят люди:
«Пожар короткий где-то отпылал».

[3, с. 37]

Світло поезії і мудрості, як відблиск цієї пожежі, не згасає у віках, воно є дороговказом для істинних шанувальників творчості Омара Хайяма.

Список літратури

1. Омар Хайям. Рубаи. Перевод с таджикского (фарси) / Хайям Омар. — М. : ГИХЛ, 1961. — 99 с.
2. Омар Хайям. Рубаи / Хайям Омар. — М. : Изд-во ЭКСМО, 2004. — 352 с.
3. Омар Хайям и персидские поэты X–XVI веков. В переводах И. И. Тхоржевского, академика Ф. Е. Корша и других русских переводчиков XIX — начала XX века / Хайям Омар. — М. : РООССА, 2009. — 415 с.

Надійшла до редколегії 09.08.21013 р.